ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ІНСТИТУТ
імені Митрополита Київського і всієї України, Предстоятеля Української Православної Церкви Блаженнішого Володимира
Міжрегіональної Академії управління персоналом

ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

ДЕРЖАВНИЙ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ ЗАПОВІДНИК "МЕЖИБІЖ"

ХМЕЛЬНИЦЬКА ЄПАРХІЯ
Української Православної Церкви

ЗБІРКА НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Збереження національної ідеї та національної самосвідомості українського народу в контексті трагічних подій XX століття

Випуск V

Хмельницький, 2012

УДК 94(477).084.61
ББК 63.3.(4Укр)
З 35

Редакційна колегія:

Білий Л.Г., кандидат педагогічних наук, директор Хмельницького інституту МАУП; ***Байдич В.Г.,*** кандидат історичних наук, директор Державного архіву Хмельницької області; Митрополит Хмельницький і Старокостянтинівський ***Антоній,*** кандидат богослов'я; ***Вашеняк І.Б.,*** кандидат історичних наук, доцент; ***Гундерук Л.М.,*** кандидат психологічних нпаук, доцент; ***Дацюк О.А.,*** кандидат богослов'я, секретар Хмельницької єпархії УПЦ; ***Олійник М.П.,*** кандидат історичних наук, доцент; ***Погорілець О.Г.,*** директор Державного історико-культурного заповідника "Межибіж"; ***Трембіцький А.М.,*** кандидат історичних наук, старший науковий співробітник; ***Парандій В.О.*** (відповідальна за випуск).

Рецензенти:

Брицький П.П., *доктор історичних наук, професор. Професор Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.*

Григоренко О.П., *доктор історичних наук, професор. Академік Міжнародної академії інформатизації. Завідувач кафедри міжнародної інформації Хмельницького національного університету.*

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Хмельницького інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом (Протокол №4 від 24 квітня 2012 р.)

Збереження національної ідеї та національної самосвідомості українського народу в контексті трагічних подій XX століття.: Збірка наукових праць. Випуск V./ Ред. кол. Білий Л.Г. (голова) та ін. – Хмельницький, 2012. – 376 с.

Доданого видання включені матеріали IX науково-теоретичної конференції "Голодомор 1032-1933 років в Україні: передумови, перебіг, наслідки (регіональний аспект)", яка відбулася 26 листопада 2011 року та X Всеукраїнської науково-теоретичної конференції "Збереження національної ідеї та національної самосвідомості українського народу в контексті трагічних подій XX століття", яка відбулася 24 листопада 2012 року.

Адресовано широкому колу читачів, причетних до вивчення вітчизняної історії: учням, студентам, магістрантам, науковцям, викладачам вищих навчальних закладів та вчителям загальноосвітніх шкіл.

Зважаючи на свободу наукової думки редакційна колегія не редагувала матеріали. За зміст статей несуть відповідальність автори.

©Хмельницький інститут МАУП, 2012
©Автори статей

рр. ХХ століття. Масове фізичне винищення українських хліборобів штучним голодом було свідомим терористичним актом сталінської політичної системи проти мирних людей, проти українців як нації і, зокрема, проти селян як класу.

Слід зазначити, що 28 листопада 2006 року Верховна Рада України ухвалила Закон "Про Голодомор 1932–1933 років в Україні", згідно з яким Голодомор визнано геноцидом українського народу. Відповідно до Указу Президента України В. Ющенка в Україні запроваджено щорічне відзначення Дня пам'яті жертв голодоморів і політичних репресій.

Щороку в багатьох країнах світу (Австралії, Австрії, Аргентині, Бельгії, Естонії, Казахстані, Канаді, Росії, США, Угорщині та ін.) зусиллями дипломатичних установ України за кордоном проводяться багато заходів на вшанування пам'яті тих, хто загинув у цей трагічний період історії. Тематичні збори, виставки, лекції, церковні панахиди, траурні мітинги тощо значною мірою сприяють підвищенню рівня обізнаності світової громадськості про трагедію українського народу.

Отже, кожен з нас, прочитавши і перегорнувши чимало джерел про ті трагічні події, мусить задуматись про минуле і сьогодення. Це справді страшно: ніколи не народяться онуки і правнуки тих, чиє життя скінчилося на початку 30-х рр. ХХ століття. Тому ми, як дорослі, так і підростаюче покоління, повинні знати ту жахливу правду й вшановувати пам'ять померлих і страчених українців у 1932–1933 роки, долучаючись до щорічної загальноукраїнської акції "Засвіти свічку!". Свічку скорботи, пам'яті, віри й надії. Словом і молитвою об'єднаймося за Україну.

Література:

1. Джеймс Мейс. Ваші мертві вибрали мене... // День. – 2003. – № 26. – 12 лют. – С. 2. 2. Кульчицький Станіслав. Голодомор 1932–1933 рр. як геноцид: прогалини у доказовій базі // День. – 2007. – № 35. – 27 лют. – С. 1–2. 3. Самчук У. Марія. Повість одного життя. – 3-тє вид. – Буенос-Айрес : вид-во М. Денисюка, 1952. – 279 с.

О. П. Барабаш-Тимофієва,
старший викладач Хмельницького інституту МАУП

МИКОЛА РУДЕНКО: ДО ХРЕСТА І З ХРЕСТОМ

У квітні 1977 року Українська інформаційна служба "Смолоскип" одержала з України поему "Хрест", автором якої є відомий сьогодні в цілому світі український поет Микола Руденко, голова Київської української громадської групи сприяння виконання Гельсінських угод, який 5 лютого 1977 року був заарештований та якого "совєтський суд беззаконня" засудив кінцем червня 1977 р. в місцевості Дружківка біля Донецька на сім років ув'язнення та п'ять років заслання. Судили за "антисовєтську пропаганду і агітацію". Суд і засуд Руденка викликали найширший відгомін у цілому

світі [5].

Сімдесяті роки – період інтенсивного переосмислення Миколою Руденком свого життя й історії українського народу після 1917 року. Одним із підсумків цього переосмислення стала поема "Хрест", в якій у вступі він напише:

"Не шкодую, ні, що був марксистом, –
Я в житті шукав нової віри.
А без віри хто ж ми?..
Тільки звірі
З мозком нерозвиненим, драглистим.

Шлях того, хто взяв на свої плечі хрест покути і ніс його в ім'я порятунку народу, звісно, ніколи не встеляли троянди. А в тодішній радянській дійсності і поготів. Партія, яка проголосила себе "розумом, честю і совістю епохи", за допомогою своїх кривавих підручних з КДБ розробила чимало варіантів знищення інакомислячих. Це могла бути "дорожна пригода", "вбивство з метою пограбування", "самогубство", але найпоширенішим було ув'язнення в психіатричній лікарні. Тут людина зникала безслідно і нібито на законних підставах – діагноз лікарів. Ось і Микола Руденко, на думку можновладців, якраз дозрів до цього. Адже, крім того, що він розвінчував вчення Маркса, писав листи в партійні інстанції про необхідність його перегляду, ще й підтримував тісні зв'язки з відомим московським правозахисником Андрієм Сахаровим, опальним генералом Григоренком та іншими дисидентами [2].

Поголос про те, що в Миколи Руденка "не всі вдома", був пущений уже давно, і щоб його "організаційно оформити", бракувало дрібниці – відповідного висновку експертів-психіатрів.

1976 року Руденка під приводом необхідності чергового медичного огляду нібито для підтвердження здобутої на фронті інвалідності, власті підступно заманюють у психоневрологічний шпиталь для інвалідів війни у Пущі-Водиці, в мальовничому дачному селищі поблизу Києва й ізолюють там з метою переконати громадськість, що він не сповна розуму. Та навіть у психушці письменник не випустив із рук перо. У вільні від псевдоекспертиз і псевдоконсиліумів години він за короткий час (29.01.1976 р. – 10.02.1976 р.) створив моторошну за змістом художньо-поліфонічну поему "Хрест", в якій серцем осягнув історію рідного народу після жовтня 1917-го. Але центральне місце відведено в ній голокосту тридцять третього...

Написання поеми "Хрест" у такій ситуації і в той час, коли про сталінський голодомор 1932-1933 рр. в Україні не дозволялося й заїкатися, було виявом не тільки психічного здоров'я поета, а й неабиякої особистої мужності.

Впродовж кількох десятиліть фіскальні історики УРСР доводили світові, що ніякого голоду на Україні не було і не могло бути; були тільки "деякі проблеми хлібозаготівель у 1932-1933 роках". На противагу лукавому

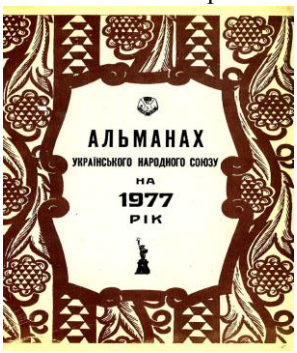
хору платних фальсифікаторів Руденко, як самовидець пекельного голодомору, зобразив у своїй поемі тотальну погубу українства, запрограмовану в "сонцесяйному" вченні Маркса і здійснювану кремлівськими злочинцями в ім'я побудови комуністичного суспільства. Коли "Хрест" прослизнув із-за ґрат на волю і в рукописних копіях став поширюватися на Україні, він, ясна річ, негайно потрапив до рук агентів КДБ, а звідти – на стіл "товарища" Маланчука [3].

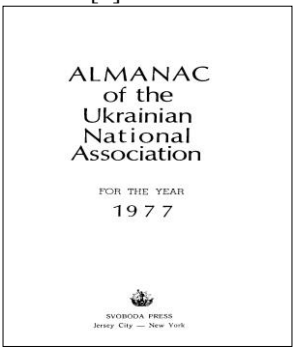
"Хрест" удостоївся честі бути явленим перед ясні очі не обтяжених читанням художньої літератури членам Політбюро ЦК КПУ. Вердикт партчиновних статистів "товарища" Щербицького був таким оригінальним, як виляск канчука: "Ага, значить, не роззброївся, продовжує отруювати людям мізки? Значить, йому замало однієї психушки? Що ж, тоді відміряти на всю катушку!" [3].

Аби найболючіше дошкулити Руденкові, його "справі" вирішено було надати всесоюзного звучання і значення. З цією метою, в Кремль, переправили його чимале досьє, в якому були ретельно зафіксовані всі життєві негативи письменника. Особливий наголос київські "товариші" зробили на тому, що, крім писанини, яка дискредитує вчення класиків марксизму-ленінізму, Руденко активно займається антирадянською діяльністю. Будучи членом асоціації Міжнародна амністія, він разом з іншими дисидентами створив і очолив Українську Гельсінкську групу правозахисників. Словом, це – соціально-шкідливий і небажаний на Україні елемент.

Ідеологи звинуватили М. Руденка, як він сам згадує, в метафізичності світогляду й "грубих помилках у поетичній творчості". Той політичний діагноз і став початком його страдницької дороги в неволю й крізь неволю.

Останнє слово на суді 1 липня 1977 року Микола Руденко розпочне так: "Сьогодні перед судом стоїть Слово". Судили письменника і громадського діяча за Слово написане, за Слово мовлене, за протест проти обмеження права Слова. "Воно повинно вільно йти через кордони сердець, душ, держав – інакше воно перестане бути Словом" [1].

“Хрест“ – твір, який увібрав у себе страшну фантасмагорію тодішньої дійсності і водночас піднісся до символічного звучання завдяки філософському осмисленню трагедії часу, трагедії народу і врешті-решт трагедії самого автора.

Вперше уривки з поеми були надруковані за сприянням Української інформаційної служби “Смолоскип” в 1977 році в Джерзі ситі – Ню Йорк: “Альманах українського народного союзу” [5].

У “Хресті” в голодне й уже напівмертве українське село тридцять третього року приїхав комісар – “залізний більшовик” Мирон. Він стає самовидцем страшної картини, в якій переплелися й агонія людей, і канібалізм, і волання голодних дітей, і фарисейство властей (голова колгоспу, наприклад, патетично виголошує:

“Йдемо звитяжно, переможно –
Немов гроза ідем!
Як перевиховать не можна –
У землю покладем.
І нам від того, скажем прямо,
За вухом не свербить.
Усіх хохлів до ‘дної ями –
Будем, будем бить!..”).

“Залізний більшовик” раптом стає свідком яскравої містерії, що являється перед його зором як несподівані галюцинації: дівка з пирогами, стіл, що аж угинається від страв, усміхнені люди, нескінченним потоком, як з фонтана, тече горілка…

Ні, виявляється, це не мара. Це все справді відбувається перед Мироновими очима в українському селі. І вся та картина має глибоке ідеологічне навантаження. Капіталістичний Захід, бачте, шаленіє: “Україна конає з голоду!” А тут у відповідь на такі політичні диверсії готується відповідь: ні, Україна живе й процвітає в щасті й достатку. З Курщини навезено людей та продуктів, і в українському селі знімається кінофільм на задану тему, щоб показати панам імперіалістам, які на власні очі побачать: усі розмови про голод – неправда. І переконаються в тому, наскільки брехлива їхня пропаганда, яка зводить такі злісні наклепи на Країну Рад. Ще понад п’ять з половиною десятиліть після того небувалого в історії українського народу голоду радянські історіографи з непідробним обуренням доводили всьому світу: ніякого голоду в зазначений період у республіці не було. А тут його реальність намагається ствердити Микола Руденко. І – коли, де? Перебуваючи в психоневрологічному відділенні. Так, поет мав усі шанси підтвердити припущення, що в нього не все гаразд із психікою і накликати собі діагноз, який ставлять людям, що потрапили в страшний полон маніакальних ідей [6].

А тут ще в епоху панування атеїстичного мракобісся в поемі з’являється Христос! І говорить “залізному більшовикові”:

Невже ти не помітив,
Що тільки Бог –
Це справжній комуніст?..
А люди – діти,
Нерозумні діти,
Які шанують слово не за зміст,
А за його звучання ефемерне.
Це слово мертве спритний Сатана
В народу викраде і так поверне,
Що в ньому істини ніхто не взна…
Христос закликає Мирона нести важкий хрест долі через Україну:
Візьми свій хрест. На ньому Я розп'ятий –
Твого народу славне майбуття.
А той, хто зрікся нас, – навік проклятий,
Порине в морок, в хаос, в небуття.
Візьми свій хрест. Нехай ляга на плечі
Важким ярмом, а ти його неси.
У ньому зойк голодної малечі,
Жіночі передсмертні голоси.
У ньому – віра, віщий поклик Слова.
Твоя корогва. Боже знамено.
У ньому щира українська мова,
Де кожна кома – то святе зерно.

Ці величні, духовно мобілізуючі слова звернені до непохитного більшовика Мирона ("Я ж комуніст…"), який зриває зі своїх очей ідеологічну полуду лише після того, як побачив, що у його рідному селі "на сто дворів – один живий…". Безжальна коса голодомору 1933-го із життям мільйонів українців підтяла і його віру в історичну правоту ідеї комунізму, виборюваної насильством, кров'ю, братовбивством [1].

Символічний хрест покути за гріхи бере на себе комуніст Мирон у ті жахливі часи української долі. Бере, щоб пронести по всій предківській землі не лише всенародну скорботу, яку символізує хрест, але й віру у воскресіння свого народу, у відродження України.

А з високих державних трибун лунають добре поставлені голоси ситих людей, які намагаються переконати світ у тому, що діаграма благополуччя радянського народу росте все вгору та вгору, що нам не треба ніякої допомоги ні від кого. І вона таки справді нізвідки ні від кого не прийде, пристрасно наголошує поет, – заокеанське зерно не врятує нас, бо наша "земля вмира" (і тут виразно вчувається голос автора "Економічних монологів", який виклав усе те в стрункіх наукових формулах), Руденко звертається до всіх нас [6]:

Думайте!..
Вам пора.

Чи ж варто казати, що й сьогодні, через півтора десятиліття після написання поеми, вона анітрохи не втратила в актуальності того імперативу.

В епічно розлогому руслі поеми вмістилися різні часи, хоч головний подієвий і кульмінаційний момент її чітко задокументовано 33-м роком, умістився широкий історичний простір, окинутий духовним поглядом поета, і безліч конкретних доль, з яких складається багатостраждальна доля всього народу. У силовому полі твору – драма ідей, тотальна погуба, запрограмована в практичній реалізації "найпередовішого і єдино правильного вчення", в ім'я торжества якого винищувався народ, і от важлива переоцінка цінностей, що її переживає на очах читача "залізний більшовик", комісар Мирон, який їхав на село виривати куркульський осот, "Щоб сонце сталінське наш край Осяяло з висот.."

Крапкою після болісного прозріння Мирона і його хресного ходу по голодній вкраїнській землі стала куля, випущена "біблійним Звіром" з тої районної установи, яка виловлює всіх, хто їй чомусь не подобається, і нищить їх, недонищених у громадянській війні, недобитих голодом. Отакі сторінки нашої історії XX століття, репресованої слідом за репресованими в той час людьми.

Пройшли роки і в своїх книзі "Найбільше диво – життя. Спогади" Микола Данилович напише: "Я ніколи не думав, що доживу до часів, коли про голод 32-33 років почнуть писати правдиво в радянській пресі. Мусило пройти 55 років! Ціле людське життя. А ще недавно саму згадку про ці нечувані страхіття влада розцінювала як антирадянську агітацію – людину за це на багато років кидали за колючий дріт. У моєму судовому вироку 1977 року помітне місце посідала поема "Хрест", яку я написав на цю тему за два роки до того. Навіть у 1982 році, перед моїм виходом на заслання, начальник режиму уральського "табору смерті" підполковник Фьодоров розпочав слідство проти мене за розповідь зекам про цей зумисне влаштований владою голодомор. Безперервні протести на Заході з приводу мого арешту убезпечили мене від нової розправи" [4].

Поема "Хрест" Миколи Руденка стоїть в почесному ряду тих нечисленних творів, які всупереч загальному самообману, сліпоті, страхові й покорі, що панували в радянській Україні, пробивали барикади фальші на шляху до правди, відкривали страшну й трагічну сторінку в історії українського народу.

Література:

1. Руденко М. Д. Ковчег Всесвіту: футоролог. роман / М. Д. Руденко; ред.: Л. Гуцало [та ін.] – К.: Веселка, 1995. – 206 с. – (Пригоди. Фантастика). 2. Руденко М. Д. Хрест: Поема. Передм. І. Власенка. Пер. на англ. Р. Татчина; Передм. до пер. на англ. Л. Рудницько. – К.: Смолоскип, 1996. – 60 с.: порт. – Укр. і анг. 3. Руденко М. Д. Енергія прогресу: Нариси з фізичної економії / М. Руденко. – К.: Молодь,1998. – 528 с. 4. Руденко М. Найбільше диво – життя. Спогади. – Київ-Едмонтон-Торонто: Таксон, 1998. – 559 с. 5. Руденко М. Д. Хрест: Поема / М. Руденко // Альманах

українського народного союзу. – Джерзі ситі – Ню Йорк: “Свобода”. – 1977. – Випуск 67. – С. 10-16. 6. Слабошпицький М. Микола Руденко знаний і незнаний // [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://www.poetryclub.com.ua/metrs.php?id=148&type=critiques

В.О. Парандій
старший викладач Хмельницького інституту МАУП

ДІЯЛЬНННІСТЬ ВІЙСЬКОВОЇ СПЕЦСЛУЖБИ ДЦ УНР В ЕКЗИЛІ (1926–1936 рр.) В КОНТЕКСТІ ВІДРОДЖЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

Багато в історії нашої держави малодосліджених сторінок, одна з них викликає особливе зацікавлення. Йдеться про Державний Центр Української Народної Республіки, що діяв із еміграції, – політичну установу, уряд, що став одним із спадкоємців і наступників українських національно-визвольних змагань 1917–1921 рр.

Оминаючи суперечки щодо легітимності чи нелегітимності ДЦ УНР в екзилі, зауважимо, що серед інших емігрантських угруповань у міжвоєнний період він справді мав найбільші шанси стати провідною політичною силою української еміграції завдяки авторитетові організатора збройної боротьби за українську державність і носія традицій найтривалішого її існування в добу національно-визвольних змагань.

Опинившись за межами України внаслідок поразки у визвольних змаганнях, представники уенерівської еміграції, принаймні її лідери, добре усвідомлювали тогочасні реалії та вкрай несприятливу для продовження боротьби обстановку. Проте вони не облишили намірів повернутися на рідну землю для відновлення незалежної держави і після загибелі у 1926 р. свого лідера Головного Отамана С. Петлюри та організації Генштабу Військового міністерства екзильного уряду активізували свою діяльність.

У декларації екзильного уряду з нагоди десятиріччя Центральної Ради (1927 р.), окрім іншого, наголошувалося: «Звіт з своєї діяльності уряд УНР дасть на українській землі. Туди поверне він із тим прапором, що з ним ми вийшли, скріпивши ідею нашої державності ширшим досвідом і чином... Доки наступить сповідна година, маємо робити все для її здійснення там, на рідній землі, де фактично має вирішитися наша національно-державна справа, і тут, за кордоном, де справедливе її вирішення а інтересах українського народу має знайти певне визнання та допомогу. Тому стежимо за настроями і потребами, що повстають на рідній землі, і готуємо способи їх задоволення...». [1]

Здійснення цих намірів вимагало таємної політичної боротьби. Необхідно було проводити відповідну організаційну роботу, готувати грунт

О. О. Баваровська, В. О. Мельник
ВШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ ЖЕРТВ ГОЛОДОМОРУ 1932–1933 рр. ЧЕРЕЗ СИСТЕМУ БІБЛІОТЕЧНО-БІБЛІОГРАФІЧНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОУНБ ІМ. М. ОСТРОВСЬКОГО 329

Н. В. Бабій
ЛЕСЬ КУРБАС – ОДИН ІЗ НАЙЯСКРАВІШИХ ПРЕДСТАВНИКІВ "РОЗСТРІЛЯНОГО ВІДРОДЖЕННЯ" 331

О. М. Широка
РЕПРЕСІЇ СЕРЕД СВЯЩЕННОСЛУЖИТЕЛІВ НА ХМЕЛЬНИЧЧИНІ В 1944–1953 роках 337

О. П. Жалюк
КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ РОБОТА В УТВЕРДЖЕННІ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ НАРОДУ 344

С. О. Криворучко
УКРАЇНІЗАЦІЯ ОСВІТНІХ ЗАКЛАДІВ В УСРР У 1920-х рр. 351

В. В. Олійник
УКРАЇНСЬКИЙ ГОЛОДОМОР 1932–1933 РОКІВ ЯК ФЕНОМЕН СВІТОВОГО МАСШТАБУ 354

О. П. Барабаш-Тимофієва
МИКОЛА РУДЕНКО: ДО ХРЕСТА І З ХРЕСТОМ 356

В.О. Парандій
ДІЯЛЬНННІСТЬ ВІЙСЬКОВОЇ СПЕЦСЛУЖБИ ДЦ УНР В ЕКЗИЛІ (1926–1936 рр.) В КОНТЕКСТІ ВІДРОДЖЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ 362